

Prof. dr. sc. Arsen Bačić, redoviti profesor ustavnog prava u trajnom zvanju,
Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu,
Mia Bačić, mag. iuris

POKRET PRAVO I LITERATURA I CILJ NARATIVNE JURISPRUDENCIJE (Znači li *John Grisham* nešto pokretu *Pravo i literatura*?)¹

UDK: 34 . 82

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. 01. 2015.

U ekspanzivnom arsenalu pravne, odnosno ustavne hermeneutike kao ‘teorije ili umijeća objašnjavanja, interpretiranja’ prava i ustava, pokret prava i literature (*law and literature movement*) na poseban je način pobuđivao zanimanje suvremenih istraživača društvenih i pravnih znanosti. U ovome tekstu autori prikazuju osnovne karakteristike *law and literature movementa* kao jednog od suvremenih pravaca ustavne interpretacije te presijecaju stajališta LLM-a kroz prikaz opusa J. Grishama koji je, u nizu bestselera, na izuzetno snažan način analizirao i demistificirao ekscelencijalnost suvremenog američkog prava, njegovu kompleksnu problematiku i dinamiku njegova ostvarivanja u nizu grana: u ustavnom, kaznenom i građanskom pravu.

Ključne riječi: *interpretacija, ustavna hermeneutika, pokret Pravo i literatura, pravo, literatura, John Grisham*

“I zapamti da predano učenje lijepih umjetnosti karakteru daje ljudskost pa mu tako zaustavlja okrutnost”

Ovidije, *Ex Ponto Ib. ix, 47*

1. Uvodna napomena; **2.** Interdisciplinarnost i pokret *Pravo i literatura* (PPL); **3.** Pojava pokreta *Pravo i literatura*; 3.1. Uloga literature u herojskom razdoblju razvoja američkog prava; 3.2. Akademska institucionalizacija PPL-a u SAD-u; **4.** Suvremeni diskurs o mogućnostima i granicama pokreta *Pravo i literatura*; **5.** Interpretacija ustava kroz prizmu PPL-a; **6.** Narativna jurisprudencija – *story telling* kao moralni kompas; **7.** Pravo i popularna literatura – kratka povijest *legalnog trilera*; **8.** Antropomorfizacija prava – fiktionalni odvjetnici i suci u literaturi Johna Grishama; 8.1. Legalni populizam Johna Grishama; **9.** Umjesto zaključka.

¹ Tekst predstavlja dio šireg rada o suvremenim trendovima tumačenja ustavnog prava. Koautorica teksta je *Mia Bačić*, mag. iuris, vanjska suradnica i demonstratorica na kolegijima Katedre za ustavno pravo PFS-a (2012.-2015.) koja je sugerirala i priredila materijal o J. Grishamu.

1. UVODNA NAPOMENA

U adresi naslovljenoj *Izvori tolerancije* koju je glasoviti američki sudac **Learned Hand** (1872. – 1961.) u jednoj prilici namijenio publici *Pravničkog društva* Sveučilišta u Pennsylvaniji govorilo se o važnosti humanističkih znanosti kao važnoj pretpostavci suverenog poznavanja prava i pravne interpretacije. Tako je za ovog velikog suca svako nastojanje prema usavršavanju ustavnog prava bilo povezano u najmanju ruku s rudimentarnim poznavanjem autora klasične književnosti:

“Usuđujem se vjerovati da je za suca koji rješava pitanje ustavnog prava važno da bude barem površno upoznat s onim što je pisao Acton, Maitland, naravno Tukidid, Gibbon, Carlyle, da ne govorim o Homeru, Danteu, Shakespeareu i Miltonu, Machiavelliju, Montaigneu, Rabelaisu, Platonu, Baconu, Humeu i Kantu, i knjigama koje su posebno napisane baš za određeni predmet interesa”.²

U Handovoj adresi mnogi su pravni pisci ukazivali na tri važna zaključka: (1) Studij prava u značajnoj je mjeri povezan sa studijem humanističkih znanosti; (2) Pravnik, odvjetnik odnosno profesor prava od kojega se očekuju rasprava i analiza pravnih materijala ne može o njima suvereno raspravljati isključivo naslanjanjem na tradicionalne legalne materijale: sudske odluke, zakone i pravne knjige koje upravo dotiču specifična pitanja. Pravnik u svemu treba pomoć i pouke iz drugih izvora; (3) Takvi se izvanjski izvori znanja mogu naći ne u “prirodnim” znanostima ili “društvenim” znanostima već u predmetima koje obično zovemo “humanističkim” znanostima (*the humanities*).³

Ipak, Handovi su zaključci od početka bili otvoreni kritikama. Jedna od najizravnijih zrači još iz klasičnog opusa **Olivera Wendela Holmesa** (1809. – 1894.) koji je u svoje vrijeme tvrdio da će racionalni studij prava u budućnosti prije svega počivati na onima koji “poznaju statistiku i ekonomiju”.⁴ Dok je sudac Hand zagovarao studij humanistike – njegova je vizija interdisciplinarnosti, naime, put prava sagledavala u kontinuitetu s članstvom u republici književnosti – dotle je Holmes zagovarao studij društvenih znanosti, posebno ekonomije. Ove razlike tiču se, naravno, niza posebnosti u razvoju američkog prava (razvoj *curriculum* na pravnim fakultetima, promjenama u strukturi “industrije pravnih usluga”, rješavanju razlika u shvaćanju prava kao “znanosti” odnosno umijeća” itd.). Kontinuitet i intenzitet rasprava u ovim posebnostima (*američki*

² Usp. **L. Hand**, SOURCES OF TOLERANCE, u: *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 79, November 1930, No. 1., p. i et passim; **L. Hand**, THE SPIRIT OF LIBERTY: PAPERS AND ADDRESSES OF LEARNED HAND, 1951., p. 81.

³ **J. M. Balkin and S. Levinson**, LAW AND HUMANITIES: AN UNEASY RELATIONSHIP, *Yale Journal of Law and Humanities*, Vol. 18, 155, 2006., p. 155-156. Inače, u Republici Hrvatskoj Nacionalno vijeće za znanost je u svom *Pravilniku o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama* (NN 118, od 30. rujna 2009.) između ostalih znanosti razvrstala društvene i humanističke znanosti. Pravo pripada području društvenih znanosti, a poredbena književnost području humanističkih znanosti zajedno s filozofijom, estetikom, etikom itd.

⁴ **O. W. Holmes, Jr.**, THE PATH OF THE LAW, 10 *Harv. L. Rev.* 457 (1897.).

ekscepcionalizam)⁵ doveli su sedamdesetih godina 20. stoljeća do formiranja niza posebnih pravnih škola među kojima je posebno utjecajno bilo nekoliko pokreta: prvi je *law and economics movement* koji je povezivao pravo i ekonomiju,⁶ a drugi je bio *critical legal studies*.⁷ Uz ta dva pokreta, za svoje mjesto u interpretativnim pristupima pravu svoje mjesto je tražio i pokret prava i književnosti (*law and literature movement*).⁸

U ovom tekstu ukratko se osvrćemo na genezu i značaj *pokreta prava i literature* za ustavnopravnu interpretaciju ustava kao jednog od brojnih suvremenih oblika interdisciplinarnosti, koju je inicirao još **Jeremy Bentham** (1748. – 1832.).⁹ Nakon prikaza temeljnih značajki interdisciplinarnog pokreta *Pravo i literatura* (LLM), kratko ocrtavamo obrise opusa **Johna Grishama** (1955.) čije su “legalne

⁵ **S. G. Calabresi**, ‘A SHINING CITY ON A HILL: AMERICAN EXCEPTIONALISM AND THE SUPREME COURT’S PRACTICE OF RELYING ON FOREIGN LAW, u: *Boston University Law Review*, Vol. 36, 2006., p. 1335-1416; **J. Appleby**, RECOVERING AMERICA’S HISTORIC DIVERSITY: BEYOND EXCETIONALISM, *The Journal of American History*, Sept. 1992, pp. 420-431; **H. Porsdam**, AMERICAN EXCEPTIONALISM, *American Studies in Scandinavia*, Vol. 29, 1997., pp. 171-194.

⁶ Pokret *Pravo i ekonomija* (PPE) primjenjuje ekonomsku teoriju i metodu na pravnu praksu. Pokret ističe da instrumenti ekonomskog rezoniranja pružaju najbolju mogućnost opravdavanja i konzistentnosti pravne prakse. Danas pokret predstavlja jednu od dominantnih teorija jurisprudencije. PPE predstavlja opću teoriju prava, ali i konceptualna sredstva za pojašnjavanje i poboljšavanje njegove prakse. Opća teorija se promatra kao socijalni instrument koji promovira ekonomsku efikasnost, a ekonomska analiza i efikasnost idealni je vodič za pravnu praksu. Zauzvrat se zakonodavstvo koristi za poboljšavanje tržišnih uvjeta. PPE omogućuje okvir kojim se modeliraju pravni učinci, zajednički ciljevi kojima se unificiraju različita područja pravnog djelovanja. Okupljanje pravne teorije i ekonomskog rezona stvorilo je nove istraživačke agende u prostoru ekonomskog biheviorizma koji se pita na koji način racionalitet potiče ponašanje ljudi unutar pravnih scenarija; teorije javnog izbora gdje se pita o načinu koje kolektivno ponašanje pokazuje prema zakonodavstvu; teoriju igre, te razumijevanje strateškog djelovanja u legalnom kontekstu. Usp. <http://www.iep.utm.edu/law-econ/>; **H. J. Hovenkamp**, THE FIRST GREAT LAW & ECONOMICS MOVEMENT, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1396804.

⁷ Konferenciju *Kritičkih pravnih studija* (Critical Legal Studies = CLS) osnovala je 1977. godine grupa američkih profesora od kojih je većina bila uključena u pokret za građanska prava, demonstracije protiv rata u Vijetnamu, u političke i kulturne izazove vlasti koji su karakterizirali to razdoblje života američke povijesti. Njihovo je iskustvo, kao i događaji u kojima su sudjelovali, po svemu proturječilo pretpostavci o pravednosti američkog prava i istom kao produktu historijskog napretka. Za pripadnike pokreta pravo je bilo uveliko upregnuto u korist bogatih i svemoćnih, a događaji u kojima su sudjelovali sugerirali su da aktivisti i pravnici koji djeluju zajedno s narodom mogu proizvesti socijalnu promjenu. U tom smislu, osnivači CLS-a bili su stubokom uvjereni da se pravo i politika ne mogu odvajati, o čemu svjedoči niz pitanja i tema koje su otvorili tijekom svog djelovanja. Usp. CRITICAL LEGAL STUDIES MOVEMENT, <http://cyber.law.harvard.edu/bridge/CriticalTheory/critical2.htm>;

Jack M. Balkin et al. LE MOUVEMENT DES CRITICAL STUDIES: DE LA MODERNITÉ À LA POSTMODERNITÉ EN THÉORIE DU DROIT, Presses de l’université de Laval, 2014., pp. 543.

⁸ *Pravo i literatura* (PL) jest interdisciplinarni studij koji istražuje odnos između pravnih i literarnih područja s međusobnom razmjenom metoda i analiza. PL se kao studij prije svega razvio u akademskom okruženju u kojemu su profesori i praktični pravnici nastojali pravu dati još humanije odlike. PL-studiji podijeljeni su u tri područja. Prvo je *pravo u literaturi* u kojemu se fokusiraju pravne teme u romanima i drugim oblicima književnosti. Drugo je područje *pravo kao literatura* u kojemu se izučavaju edukacijski aspekti aktualnih sudjenja i traže teme poput ostvarivanja prava, rasni odnosi, proza i retorika sudaca itd. Treće je područje *pravo i literatura* koje prilikom interpretacije posebnog teksta (ustava, zakona, podzakonskih akata...) uspoređuje i suprotstavlja analitička sredstva pojedinačnih disciplina. Usp. <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Law+%26+literature>.

⁹ **F. Chatelet et al.**, DICTIONNAIRE DES OEUVRES POLITIQUES, P.U.F., Paris, 1995., pp. 101-105.

novele” postale opće mjesto popularne interpretacije američkog prava (ustavnog, kaznenog, civilnog...) i svojevrsna udarna igla “narativne jurisprudencije” u okviru suvremenog *triler-romana* kao jedne od najjačih struja suvremene popularne književnosti.¹⁰ Kultura *street’s lawyera* o kojima piše i **J. Grisham** danas je najzanimljiviji primjer popularnog shvaćanja odnosa prava i masovne kulture.¹¹

2. INTERDISCIPLINARNOST I POKRET *PRAVO I LITERATURA*

Po mnogima je put interdisciplinarnosti zacrtao **J. Bentham**. Naime, taj je veliki enciklopedist i reformator *par excellence* među prvima ukazivao na duboku unutarnju vezu i prožimanje prava i književnosti. Bila je to prirodna posljedica njegova širokog interesa što ga je pokazivao za velik broj područja: od zahtjeva za reformom pravnog i političkog sustava, preko ekonomskih i kolonijalnih pitanja, pa sve do jezika. Na to nas danas podsjeća, između ostalih, ugledni časopis *Revue d’Études Benthamiennes* (REB) koji je 2013. godine najavljivao izlazak iz tiska dugo očekivane sinteze o interdisciplinarnim perspektivama prava i književnosti. Dugo najavljivani projekt REB-a trebao je okupiti niz doprinosa i priloga, prije svega onih o metodologiji izučavanja prava i literature koji bacaju novo svjetlo na misao i djelo J. Benthama, posebno na njegov doprinos onome što se između ostaloga danas identificira kao *Benthamova teorija dokaza*.

¹⁰ J. Grisham rođen je 1955. godine na jugu SAD-a, u Jonesborou, u saveznoj državi Arkansas. Pravo je diplomirao 1981. Specijalizirao se u području kaznenog prava i neko vrijeme radio kao odvjetnik u Southavenu. Bio je narodni zastupnik (*House of Representatives*) od 1983. do 1990. godine. U pisca su ga pretvorili završeni studij prava i odvjetnička praksa. Glavna su tema njegovih *legal thriller* pravosudni sustav, odvjetnici i njihovi klijenti sa svim manama i vrlinama. O Grishamu v. **I. Ward**, LAW AND LITERATURE – POSSIBILITIES AND PERSPECTIVES, Cambridge University Press, 1995.; http://en.wikipedia.org/wiki/Legal_thriller.

¹¹ Vidi šire u: **Ian Ward**, ON LITERARY JURISPRUDENCE, *Journal of Law and Interdisciplinary Studies*, Perspectives (2011.), str. 7; **Wroe, N.**, A LIFE IN WRITING: JOHN GRISHAM, *The Guardian*, 25 November, 2011.; Vidi još na <http://www.jgrisham.com/bio/>; <http://www.scottturow.com/>; <http://mggu-sh.ru/sites/default/files/j.grisham-the.firmpenguin.readers-5.pdf>; **Van der Luit-Drummond, J.**, STEREOTYPING THE LEGAL PROFESSION, 2006., vidjeti na <http://www.jdsupra.com/legalnews/stereotyping-the-legal-profession-98657/>; Vidi više u **Jensen, Erik M.**, ASIDE: THE HEROIC NATURE OF TAX LAWYERS, *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 140, No. 1, 1991., p. 377; <https://books.google.hr/books?id=le79AQAQAQBAJ&pg=PA272&lpg=PA272&dq=matrimonial+causes+act+1878&source=bl&ots=HluyYHxtXa&sig=fxAMLILLSMsnA4f6sVf01DX4W3w&hl=hr&sa=X&ei=wiELVc6MBYn7Uuqog5gH&ved=0CF4Q6AEwCQ#v=onepage&q=matrimonial%20causes%20act%201878&f=false>; *Herring v. Bocquet (Tex. Ct. App. 1996)*; <http://caselaw.findlaw.com/tx-court-of-appeals/1483232.html>; *Vacanti v. State Comp. Ins. Fund (2001)*, vidi na <http://scocal.stanford.edu/opinion/charles-j-vacanti-md-inc-v-state-comp-ins-fund-32049>; **Grisham, J.**, VRIJEME UBIJANJA, Algoritam, Zagreb, 2012.; **Grisham, J.**, THE FIRM, Hopkins, A. and Potter, J. (series editors), Addison Wesley Longman Limited and Penguin Books Ltd., 1998.; **Grisham, J.**, SLUČAJ PELIKAN, Algoritam, Zagreb, 2012.; <http://www.deathpenaltyinfo.org/states-and-without-death-penalty>; **Grisham, J.**, GRAY MOUNTAIN, Hodder & Stoughton, London, 2014.;

Međutim, spomenuti interes za Benthama i njegovu interdisciplinarnost, ustvari zanimanje za postojanje i karakter međusobnog odnosa, prožimanja i utjecaja jednih na druge, od strane brojnih subjekata na području različitih akademskih disciplina, zapravo su dio jednog te istog dugog evolutivnog hermeneutičkog procesa. Svojedobno je **René Descartes** (1569. – 1650.) tvrdio da je – “korisno znati običaje drugih naroda, jer se tada mogu ispravnije prosuđivati i vlastita stajališta”.¹² Naputak velikog znanstvenika može se primijeniti i na niz suvremenih akademskih disciplina. Interesna područja svakog istraživača mogu se u velikoj mjeri osvijetljavati i sa strane, jer takve intervencije mogu biti od velike pomoći u razrješavanju poteškoća koje postoje ili mogu proizići iz predmeta svake posebne discipline. U tom smislu, evidentno je da se brojne hermeneutičke dileme posebnog ili konkretnog područja istražuju i propituju preko drugih posebnih hermeneutika. Tako je dugo vremena evidentna povijesna bliskost teološke i jurisprudencijske hermeneutike u tumačenju legalnih materijala. Hermeneutika kao “teorija ili umijeće eksplikacije, interpretacije” odnosno njezini korijeni sežu do samih početaka konstrukcije općih naputaka koji su bili od pomoći za razumijevanje religijskih tekstova npr. poput Biblije. Treba istaći da je interes za biblijsku interpretaciju rijetko kada bio neutralan i suzdržan. Religijski tekst koji je sebe definirao kao normativno obvezujući nužno je postao izvorištem rasprava o njegovom značenju jer je riječ bila o debatama o tome na koji način ljudi trebaju živjeti svoj život. Prema **E. D. Hirschu**, tradicionalno je “hermeneutičko teoretiziranje gotovo ekskluzivno bilo posvećeno područjima gdje je korektna interpretacija bila povezana s pitanjem života i smrti (ili Raja i Pakla), a to je bilo izučavanje teksta (svete knjige) i izučavanje prava”.¹³

Krajem 20. stoljeća akademsko istraživanje prava sve više obilježava interdisciplinarnost.¹⁴ Pojavljuju se brojni pravni pisci koji odbacuju tradicionalni pojam prava kao discipline koja bi bila dovoljna sama sebi. Niz autora otkrivaju u ekonomiji, politici i drugim društvenim znanostima teme koje su “izvan” prava, ali ih pravna pitanja uvelike označavaju. Analitičari zato u cilju rasvjetljavanja pravnih pitanja sve više koriste metodologiju i sheme drugih disciplina. Popularni pristupi dolaze iz “pokreta”: *pravo i ekonomija*, *pravo i društvo*, *pravo i povijest* itd.¹⁵ Unatoč razlikama između ovih pravaca mišljenja, vladalo je suglasje o

¹² **R. Descartes**, DISCOURSE DE LA Méthode, Paris, 1987., cit. pr. J. Reich, Ch. ‘Toward the Humanistic Study of Law’, 74 Yale Law Review, 1402 ff, 1965.; **W. Montgomery**, HERMENEUTICS, LEGAL AND THEOLOGICAL: AN EXERCISE IN INTEGRATION, http://www.jwm.christendom.co.uk/Files/Hermeneutics_essay.pdf.

¹³ **E. D. Hirsch, Jr.**, THE AIMS OF INTERPRETATION 19-20, University of Chicago Press, cit. pr. INTERPRETING LAW AND LITERATURE – A HERMENEUTIC READER, Ed. by S. Levinson and S. Mailloux, Northwestern University Press, 1991., ix.

¹⁴ O konceptu interdisciplinarnosti kao “sredstvu rješavanja problema i odgovaranja na pitanja koja se ne mogu rješavati na zadovoljavajući način korištenjem pojedinačnih metoda ili pristupa” v. **J. T. Klein**, INTERDISCIPLINARITY: HISTORY, THEORY, & PRACTICE (1991.) ili **R. Frodeman** et al. (eds.), THE OXFORD HANDBOOK OF INTERDISCIPLINARITY (OXFORD HANDBOOKS IN BIOLOGY), 2012.

¹⁵ **Jane B. Baron**, LAW, LITERATURE, AND THE PROBLEMS OF INTERDISCIPLINARITY, 108 Yale L.J. 1059, 1998-1999.

tome da se “pravo ne može razumjeti samo pomoću vlastitih pojmova; njegovo razumijevanje traži primjenu stanovitih metoda ili supstance koje omogućavaju druge discipline”.¹⁶ U tom arsenalu sredstava nalaze se i instrumenti pokreta *Pravo i literatura* (*Law and Literature Movement*). Njegova se upotreba opravdavala na sljedeći način. Pravo i književnost, kao stara područja ljudskog nauka i prakse, postojali su daleko prije formiranja moderne organizacije akademskih profesija u discipline koje se identificiraju s posebnim istraživačkim paradigmama. Utoliko su pravo i literatura mnogo više od pukih akademskih polja, oni su zapravo “društvene prakse koje konstituiraju vlastiti predmet znanstvene refleksije”.¹⁷

3. POJAVA POKRETA PRAVO I LITERATURA

Iako kroničari pokreta Pravo i literatura (*Law & Literature Movement*) njegovu inicijaciju povezuju s knjigom *Law and Literature* (1925.) glasovitog američkog suca **Benamina N. Cardoza** (1870. – 1938.),¹⁸ cjelovitiju artikulaciju ideja pokreta odnosno konstrukciju kompletne zamisli omogućio je tek **James Boyd White** (1938.) svojim djelom *The Legal Imagination* iz 1970. Dok je pionirsko razdoblje u vrijeme djelovanja B. N. Cardoza kao suca Vrhovnog suda (1932. – 1938.) i utjecajnog pravnog pisca tek pokušaj osmišljavanja izučavanja prava kao “retoričkog i literarnog umijeća”,¹⁹ vrijeme nakon sedamdesetih godina 20. stoljeća jest razdoblje institucionalizacije povezanosti prava i literature u kojemu se procesu pokret pretvara u posebnu “subdisciplinarnu formaciju”.

U povijesnom smislu *pravo i literatura* su od početka imali poseban značaj unutar SAD-a. Pravnike i pisce prožimala je jedna te ista “recipročna fascinacija” respektivnim područjima. U tom smislu LL-pokret je samo intenzivirao tu fascinaciju; brojni su pravници postajali pisci, a popularna je kultura uvelike crpila inspiraciju iz američke pravne prakse.²⁰ Pokret zapravo reflektira nekoliko pristupa. U najširem smislu razlikuje se pristup “pravo u literaturi”, koji istražuje mjesto prava u literaturi, od pristupa “pravo kao literatura” koji se fokusira na interpretaciju pravnih tekstova. Riječ je o pristupu koji literarnu teoriju primjenjuje na pravne tekstove što često otvara nova značenja prividno riješenih pravnih pitanja. Iako se zagovornici jednog i drugog pristupa razlikuju

¹⁶ **M. Galanter & M. A. Edwards**, *INTRODUCTION: THE PATH OF THE LAW ANDS*, 1997., Wis. L. REV. 375, 376.

¹⁷ **G. Binder**, *LAW AND LITERATURE*, *Buffalo legal Studies Research paper Series*, paper No. 2012-022, el. Copy available at: <http://ssrn.com/abstract=193290>; **J. S. Peters**, *LAW, LITERATURE AND THE VANISHING REAL: ON THE FUTURE OF AN INTERDISCIPLINARY ILLUSION*, *PMLA*, Vol. 120, No. 2 (Mar., 2005), pp. 442-453.

¹⁸ **James, Daniel**, “LAW AND LITERATURE, BY BENJAMIN N. CARDOZO,” *Indiana Law Journal*: Vol. 6: Iss. 9, Article 14. Available at: <http://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol6/iss9/14D>.; **B. Cardozo**, *LAW AND LITERATURE*. New York: Harcourt, Brace & Co. 1931., 190 pages.

¹⁹ Tri su mu najpoznatija djela (**B. N. Cardozo**), *THE NATURE OF THE JUDICIAL PROCESS* (1921.), *THE GROWTH OF THE LAW* (1924.), *THE PARADOXES OF LEGAL SCIENCE* (1928.).

²⁰ **J. Hursh**, *A HISTORICAL REASSESSMENT OF THE LAW AND LITERATURE MOVEMENT IN THE UNITED STATES*, <http://www.eraat.fr/1hursh.pdf>.

prema svojim interpretativnim strategijama i fokusu, i jedni i drugi se slažu da bi izučavanje literature moglo proizvesti bolje pravnike. U pozadini prvog i drugog pristupa, odnosno *law in literature* i *law as literature*, stoje zapravo dva trenda. Prvi je rastuća neizvjesnost oko pitanja je li zasebnost prava osnova vrijednosti i značenja, naime ako je nužno da se u okviru širih kulturalno, filozofskih ili socijalnoznanstvenih okvira pridržavamo prava, osigurava li mu taj okvir vrijednost i značenje; a drugi je pravac rastući naglasak na neizvjesnost značenja u svim tekstovima, kako literarnim tako i pravnim. Dakle, *pravo u literaturi* traga za vladavinom prava i povijesti prava kao kanonima klasičnih literarnih tekstova, dok *pravo kao literatura* nastoji razumjeti pravne tekstove s referencama na metode literarne interpretacije, analize i kritike.²¹

3.1. Uloga literature u herojskom razdoblju razvoja američkog prava²²

Neposredno nakon političke revolucije, okrunjene usvajanjem Ustava SAD-a 1787., pa sve do revolucije u izučavanju prava koju je tijekom 1840-tih **Christopher Columbus Langdell** inicirao na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Harvardu, društvenu su elitu uglavnom činili pravnici koji su ujedno kontrolirali i većinu najvažnijih literarnih časopisa. Prema R. Fergusonu...

“... književna su društva činila glavnu potporu kulturnog poleta postrevolucionarne Amerike; a članstvo je u tim društvima uglavnom ovisilo o legalnoj profesiji. Pravnici su ujedno napisali neke od najznačajnijih romana, drama i pjesama. Nijedna se druga grupa zanimanja, uključujući i svećenstvo, nije mogla mjeriti s njihovim doprinosom”²³

Pravo i literatura suštinski se preklapaju i tijekom 19. stoljeća. No, taj se odnos na dramatičan način mijenja iskustvom SAD-a tijekom Građanskog rata (1861. – 1865.). Taj je rat – sa sve osjetnijom tehnicizacijom pravne prakse koja je tradicionalno obrazovane pravnike činila staromodnima i neefikasima, ali i djelima najvažnijih američkih pisaca *američke renesanse* (1876. – 1917.) – postupno pridonosio sve većoj divergenciji između prava i literature. Pravna praksa sve više utječe na opadanje ugleda pravnika koji imaju općenito znanje o pravu u odnosu na sve snažniju i probitačniju struju pravnika specijalista. Taj su prijelaz snažno obilježile promjene u pravnom obrazovanju i pristupu sudaca. U tome je neponovljiv utjecaj harvardskog reformatora **C. C. Langdella** s inovativnom *case metodom* učenja prava i uglednog suca **O. W. Holmes**a i njegova legalnog skepticizma i zauzimanja za *common law*. Dvije profesije, ona pravnika i druga književnika, sve se više distanciraju. Pravnici se sve više angažiraju u

²¹ E. Washington, J. D., **Judge Richard Posner on Law and Literature**, <http://juris.nationalparalegal.edu/LawAndLiterature.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>.

²² **M. Bloomfield**, CONSTITUTIONAL VALUES AND THE LITERATURE OF THE EARLY REPUBLIC, 11 J. Am. Culture 53 (1988.).

²³ **R. Ferguson**, LAW AND LETTERS IN AMERICAN CULTURE. Cambridge: Harvard University Press, 1984., p. 5; **G. Minda**, One Hundred Years of Modern Legal Thought: From Langdell and Holmes to Posner and Schlag, *Indiana Law Review*, Vol. 28:1995, 353-390.

specijaliziranoj pravnoj praksi, dok literatura više nije korisna u svakidašnjem legalnom poslu, posebno u kompleksnom području trgovačkog prava. I sami pisci sve manje glorificiraju pravo. Iako te dvije discipline nikada nisu ponovno imale onaj odnos kakav su imale u herojskom razdoblju stvaranja nacije, između dvije discipline i dalje traje međusoban odnos i interes jedne za drugu. Tome su dokaz trajni interes teorije kao i uspjeh suvremenog LL-pokreta u Americi.²⁴

3.2. Akademska institucionalizacija LL-pokreta u SAD-u

Ključna knjiga za razumijevanje LL-pokreta i početke njegovog institucionaliziranja na pravnim fakultetima američkih sveučilišta bila je knjiga *Jamesa Boyda Whitea Legal Imagination* u kojoj je, korištenjem velikog broja izvora – literarnih, legalnih i povijesnih – demonstrirao važnost jezika za pravno pisanje i legalni diskurs.²⁵ Na knjigu su reagirali brojni pravници, književnici i književni kritičari pa je ukupnost toga akademskog diskursa i omogućila prve obrise nove akademske discipline, učvršćivanje njezine reputacije i duha interdisciplinarnе razmjene i kooperacije. *White* je svoje djelo karakterizirao kao udžbenik u kojemu poziva studente u “napredni studij čitanja i pisanja u kojemu bi odvjetnici i suci naučili što činiti s riječima”.²⁶

Brojne su reakcije na fundamentalne izvore LL-pokreta omogućile oblikovanje nekoliko njegovih uočljivih karakteristika. Prvo, najistaknutiji su sudionici pokreta inzistirali na tome da je pristup *pravo u literaturi* ujedno i pristup *pravo kao literatura*.²⁷ Drugo, organiziranjem velikog broja niza uspješnih konferencija te osnivanjem posebnih časopisa koji su afirmirali interdisciplinarni pristup, LL-pokret se institucionalno utaborio usred pravničke sredine na sveučilištima.²⁸ Treće, LL-pokret je silno privlačio pozornost visoko utjecajnih pravnikā od koji su mnogi bili i njegovi postojani kritičari. Najrječitiji je primjer figura uglednog suca *Richarda A. Posnera* koji je stalnim kritikama na račun LL-pokreta na njega zapravo skretao veliku pažnju. Posnerova kritika i reakcije koje je ona generirala bile su dio kritike onoga što su socijalni komentatori uočavali i razumijevali kao

²⁴ **Desmond King**, THE LIBERTY OF STRANGERS: MAKING THE AMERICAN NATION, Oxford University Press, 2004., p. 240.

²⁵ **James Boyd White**, THE CULTURAL BACKGROUND OF ‘THE LEGAL IMAGINATION’, University of Michigan at Ann Arbor Law School, January 12, 2010., OPTIONS FOR TEACHING LITERATURE AND LAW, A. Sarat, C. Frank, M. Anderson, eds., Modern Language Association, 2011., U: *Michigan Public Law Working Paper No. 180*; **Robert M. Cover**, FOREWORD: NOMOS AND NARRATIVE, The Supreme Court 1982 Term, 97, *Harv. L. Rev.* 4, 1983-1984.

²⁶ **J. B. White**, THE LEGAL IMAGINATION: STUDIES IN THE NATURE OF LEGAL THOUGHT AND EXPRESSION. Boston: Little, Brown & Co., 1973. p. xix, cit. pr. **J. Hursh**, A HISTORICAL REASSESSMENT OF THE LAW AND LITERATURE MOVEMENT IN THE UNITED STATES, <http://www.graat.fr/1hursh.pdf>.

²⁷ **Ian Ward**, FROM LITERATURE TO ETHICS: THE STRATEGIES AND AMBITIONS OF LAW AND LITERATURE, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 14, No. 3 (Autumn, 1994), pp. 389-400.

²⁸ Jedna od najznačajnijih konferencija bila je ona 1981. na The University of Texas School of Law. Radovi su u cijelosti objavljeni u *Texas Law Review*, No. 3, March 1981, p. 372-527. Najpoznatiji časopis je svakako *Cardozo Studies in Law and Literature* (1981.).

dijalektiku kulturnih sukoba na američkim sveučilištima tijekom 1980-tih godina 20. stoljeća.²⁹

4. SUVREMENI DISKURS O MOGUĆNOSTIMA I GRANICAMA POKRETA *PRAVO I LITERATURA*

Anketa koju je krajem 1987. godine organiziralo Američko odvjetničko društvo (ABA) imala je za cilj doznati na koji se način 175 američkih pravnih fakulteta odnosi prema fenomenu LL-pokreta. Anketna pitanja, poput: Ima li fakultet kolegij *Pravo i literatura*? Kako se naziva kolegij? Kolika je njegova satnica? Kome se on nudi? Koliko ga studenata odabire? Koji je cilj fakulteta ili profesora koji ga realiziraju? Koja je ispitna literatura, osigurali su odgovore iz kojih se i danas iščitavaju različiti glasovi unutar ovog diskursa.³⁰ Danas se u razgovoru o Pokretu sasvim razvidno čuju tri različita glasa. Svaki od njih artikulira...

“... prepoznatljivu organizacijsku bazu, različite izvore i suštinske koncepte, manifestirajući različite uočene preferencije te moralnu i političku senzibilnost. Svaki glas projicira sliku čestitosti, inteligencije i dobre volje: oni za koje je studij prava i literature novina ne bi trebali biti iznenađeni što ih svaki od njih može privući. Poput glasova u svim lingvističkim kompozicijama, glasovi u studiju prava i literature ne samo da imaju vlastito stajalište, već je svaki od njih pokušaj da studenta uvjeri kako su takva stajališta ispravna.”³¹

(i) Prvi je glas struja *neomarksističke provenijencije* kojemu je izvor Sveučilište u Amherstu (Massachusetts) te American Legal Studies Association. Riječ je o skupini teoretičara koji se fokusiraju na koncept hegemonije *A. Gramscija* kao historizirani proces dominacije. Riječ je o dinamičnoj, složenoj metodi kojom dominantni interesi i klase ostvaruju svoju dominaciju. Pravo je središnji aspekt svake hegemonije, jer ono internalizira, prekriva konflikt i legitimizira društveni poredak. U stanju hegemonije, dominantne vrijednosti može sadržavati i literatura.

²⁹ **R. A. Posner** (1939.) doajen američkih pravnik, federalni sudac i profesor prava na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Čikagu, autor je brojnih knjiga, članaka i sudskih mišljenja koja su uvijek izazivala pozornost akademske i šire publike. Napisao je: *ECONOMIC ANALYSIS OF LAW* (8TH ED., 2011.); *THE ECONOMICS OF JUSTICE* (1981.); *LAW AND LITERATURE* (3RD ED. 2009.); *THE PROBLEMS OF JURISPRUDENCE* (1990.); *CARDOZO: A STUDY IN REPUTATION* (1990.); *THE ESSENTIAL HOLMES* (1992.); *SEX AND REASON* (1992.); *OVERCOMING LAW* (1995.); *THE FEDERAL COURTS: CHALLENGE AND REFORM* (1996.); *LAW AND LEGAL THEORY IN ENGLAND AND AMERICA* (1996.); *THE PROBLEMATIC OF MORAL AND LEGAL THEORY* (1999.); *ANTITRUST LAW* (2D ED. 2001.); *LAW, PRAGMATISM, AND DEMOCRACY* (2003.); *CATASTROPHE: RISK AND RESPONSE* (2004.); *PREVENTING SURPRISE ATTACKS: INTELLIGENCE REFORM IN THE WAKE OF 9/11* (2005.); *HOW JUDGES THINK* (2008.); *A FAILURE OF CAPITALISM: THE CRISIS OF '08 AND THE DESCENT INTO DEPRESSION* (2009.); *AND THE CRISIS OF CAPITALIST DEMOCRACY* (2010.).

³⁰ **E. V. Gemmette**, *LAW AND LITERATURE: AN UNNECESSARILY SUSPECT CLASS IN THE LIBERAL ARTS COMPONENT OF THE LAW SCHOOL CURRICULUM*, 23 Val. U. L. Rev. 267 (1989.), Available at: <http://scholar.valpo.edu/vulr/vol23/iss3/2>.

³¹ **D. R. Papke**, *NEO-MARXISTS, NIETZSCHEANS, AND NEW CRITICS: THE VOICES OF THE CONTEMPORARY LAW AND LITERATURE DISCOURSE*, 1985 Am. B. Found. Res. J. 883, 1985.

U tom smislu literatura koja se bavi pravom, pravnicima, pravnim institucijama ili pravnom teorijom izražava i fundamentalne aspekte hegemonije, a može osigurati i pravnu kritiku koja će osposobiti ljude da oslobode sebe i svoju svijest. Najistaknutija članica ove skupine jest **Judith Schenk Koffler**, profesorica prava na Cornellu, reprezentativni akter neomarksističkog shvaćanja prava i literature. S izvorom u tradicionalnoj povezanosti prava i literature, J. S. Koffler istražuje svekoliku složenost historiciziranih socijalno-ekonomskih poredaka, posebno osvjetljavajući načine na koje se takvi poreci dijalektički odnose na pravo, literaturu, politiku i kulturu.

(ii) Druga struja također izvire iz akademske sredine na istočnoj obali SAD-a. Glavno je središte u New Yorku gdje je lociran *Law and Humanities Institute* na kojemu je veća skupina suradnika sljedbenika **F. Nietzschea** dala prepoznatljivi pečat ovoj struji. Riječ je o skupini teoretičara preokupiranih tjeskobama, otuđenjem i relativizmom zbog erozije religijski utemeljenog moralnog poretka. Kritikom prava i literature akcentira se težina suvremene egzistencijalne slabosti i traže načini adekvatne društvene akcije. Najistaknutiji član ove grupe je **Robert Cover** sa svojim tekstovima o sucima i njihovim moralnim dilemama. Najpoznatiji rad *Nomos and Narrative* govori o primjeni rudimentarne narativne teorije na pravo i legalne civilizacije.³²

(iii) Treći i najposebniji glas LL-pokreta u potpunosti pripada **Jamesu Boydu Whiteu** (1938.). Kao najpoznatiji pripadnik škole "Nove kritike" (*New Criticism*) koja je dominirala američkim katedrama engleskog jezika, J. B. White je u znatnoj mjeri relaksirao njezinu krutu i dogmatsku metodu. A ista je prije svega inzistirala na autonomiji literarnog djela, dokazujući kako se ono mora čitati i studirati odvojeno od svega. Monumentalnim djelom *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* (1973.) White je udario snažan pečat LL-pokretu. Središnja tema knjige jest sugestija da se u pravničkom pisanju i općenito u pisanju o pravu ne trebaju odbacivati kreativnost i imaginacija. Poput prethodnika Wigmorea i Cardoza, i White također izražava zabrinutost zbog mehaničke upotrebe jezika i mišljenja kod pravnika.

Korak dalje u razvoju ideja Pokreta predstavlja Whiteova knjiga *When Words Lose Their Meaning*. Parafrazirajući Tukididovu misao iz razdoblja Peloponeskog rata da postoje određene riječi koje su izgubile svoje tradicionalno značenje, White u ovom djelu širi topiku prava i literature. A kada riječi i jezik preuzmu nova značenja, onda nova značenja mijenjaju individualni karakter, zajednicu i njezinu kulturu.³³

Kao pristalica ideje i procesa popravljjanja svijeta kroz jezik, White posebno ukazuje na nekoliko tekstova koji to ilustriraju i omogućuju. To su radovi Swifta,

³² **Robert M. Cover**, FOREWORD: NOMOS AND NARRATIVE, *The Supreme Court* 1982 Term, 97, *Harv. L. Rev.* 4, 1983-1984.

³³ **J. B. White**, WHEN WORDS LOSE THEIR MEANING: CONSTITUTIONS AND RECONSTITUTIONS OF LANGUAGE, CHARACTER, AND COMMUNITY. Chicago: University of Chicago Press, 1984. Pp. xvi + 377.

Johnsona, Bukea, Jane Austen te temeljni dokumenti SAD-a ustavnopravne prirode. Korištenje tekstova, bilo individualno, bilo u seriji, omogućuje istraživanje samog jezika, ljudskog karaktera i prirode zajednice. Zauzvrat će takvi tekstualno inspirativni zahtjevi odvesti pomnog (idealnog) čitatelja pred pitanje o pravednosti kao ultimativnog “ustava socijalnog svijeta”.³⁴

Naznačena tri glasa kao reakcija na Wigmorea, Cardoza i drugih na njihova poticanja prema specijalizaciji pravnih interesa, omogućila su sadržajno bogati diskurs na planu izučavanja prava i literature. Dok su pioniri LL-pokreta u rasponu interesa od *prava i literature* do *prava kao literature* govorili kao pojedinci, kasniji su članovi pokreta, oni iz osamdesetih godina i poslije, diversificirali svoje interese i pristupe. U tom smislu, svi oni koji su u “dobroj vjeri” pratili razvoj i rezultate njihovog angažmana na planu pravnog obrazovanja i prakse suglasni su u pozitivnoj ocjeni doprinosa projekta pokreta prava i literature.³⁵

5. INTERPRETACIJA USTAVA KROZ PRIZMU LL-POKRETA

Pojava i širenje Pokreta afirmirala je i hermeneutiku kako “teoriju ili umijeće eksplikacije, odnosno interpretacije”.³⁶ Povijesna linija hermeneutike seže daleko u vrijeme kada se javljaju prvi pokušaji stvaranja općih pravila za razumijevanje religijskih tekstova, prije svega Biblije. Naravno da to zanimanje za biblijsku interpretaciju – navodi *S. Levinson* – nije bilo neutralno ni marginalno. Sveto pismo sebe je definiralo kao normativno obvezujućim tekstom, te su rasprave o tekstualnom značenju nužno postale debate o tome kako bi trebalo živjeti. Legalni su tekstovi na sličan način normativnog karaktera za kulture koje su im priznavale autoritet, pa nije ni čudo da su se slične kontroverze razvile i glede metoda pravne interpretacije.³⁷

Iako lepeza najopćenitije hermeneutičke topike ukazuje na sve pravne dokumente, suvremena je pravna hermeneutika poseban trag ostavila na interpretaciji ustava. Koncentracija na ustavni dokument rezultat je javnih kontroverzi koje okružuju ustav. Prisjetimo se inicijative *dr. I. Josipovića* koji je pri kraju mandata pokušao inicirati promjenu Ustava, ali i zabrinjavajuće siline nerazumijevanja i niske razine krnjeg javnog diskursa o odnosu ustavnog dokumenta i krize u kojoj se država našla. Međutim, s obzirom na povezanost

³⁴ **J. B. White**, WHEN WORDS LOSE THEIR MEANING: CONSTITUTIONS AND RECONSTITUTIONS OF LANGUAGE, CHARACTER, AND COMMUNITY, p. X.

³⁵ **D. R. Papke**, NEO-MARXISTS, NIETZSCHEANS, AND NEW CRITICS: THE VOICES OF THE CONTEMPORARY LAW AND LITERATURE DISCOURSE, *Review Essay*, 1985., Am. B. Found. Res. J. 883, 1985.

³⁶ **H. G. Gadamer**, REASON IN THE AGE OF SCIENCE, Cambridge, MIT Press, 1981., cit. pr. INTERPRETING LAW AND LITERATURE – A HERMENEUTIC READER, Ed. By S. Levinson and S. Mailloux, Northwestern Univ. Press, 1991., p. ix.

³⁷ Usp. **S. Levinson and S. Mailloux** (eds.), INTERPRETING LAW AND LITERATURE – A HERMENEUTIC READER, Northwestern Univ. Press, 1991., p. ix. Ova knjiga predstavlja jedan od najpotpunijih prikaza širokog spektra pogleda na ustavnu hermeneutiku. Izvorno je riječ o radovima sa simpozija *Text and Teaching*, objavljenog u *Texas Law Review* 1982.

ustavne interpretacije i politički urgentnih pitanja dana (kod nas to su: status posebnih frakcija društva, braka, prava na izbor – abortus, prigovor savjesti, referendumsko odlučivanje, afirmativnu akciju itd.) ne čudi da pitanje “Što zapravo Ustav znači u odnosu na spomenuta pitanja...” – treba primjerene i respektabilne odgovore uvijek kada njegova interpretacija izravno dotiče javnu politiku prema socijalnim problemima i političkim sukobima.

U drugoj polovici 20. stoljeća od teorijskih se modela i normativnih pravila stalno tražilo da uspostave prihvatljive interpretativne procedure. Takva je izgradnja hermeneutičkih temelja unutar legalnih studija poprimala različite forme od kojih su neke nalikovale normativnom teoretiziranju u drugim interpretativnim disciplinama, posebno u književnoj kritici. Najšire raspravljani koncepti u legalnoj i literarnoj hermeneutici bili su i ostali: intencionalizam, formalizam i objektivizam. Ti su koncepti bili sastavni dio recentnih pokušaja da se uspostave ili kritiziraju principi korektnog interpretiranja pravnih tekstova, ali i književnih tekstova svih mogućih vrsta.

Imajući u vidu širinu i dubinu rasprava oko metoda i ciljeva političkog diskursa koji su se u SAD-u vodili oko interpretacije Ustava, **S. Levinson** u svom ključnom tekstu *Law as Literature* (1982.) sažeto pozicionira ulogu, mjesto i značaj LL-pokreta u teoriji i praksi ustavne interpretacije s kraja 20. stoljeća.

„Sporovi koji se trenutno vode u literarnoj kritici precizno oslikavaju neke od središnjih problema s kojima se sučeljavaju svi oni koji bi pravo prihvaćali na najozbiljniji mogući način. Ukoliko pravo promišljamo kao literaturu, onda možemo bolje razumjeti malaksalost koja pogađa suvremenu legalnu analizu, a koja nigdje nije tako izražena kao u ustavnoj teoriji.“³⁸

Da se pokret razvija, svjedoči i pojava novih i obećavajućih studija kao što je npr. „pravo i kulturne studije“. Znanstvenici koji izučavaju pravo i kulturu, osim mogućeg istraživanja zastupljenosti pravnih tema u literarnim tekstovima, sve više povezuju literarnu i kulturološku teoriju, te otvaraju temu zastupljenosti prava u drugim medijima (TV, film, popularna kultura). Ta je struja danas posebno jaka na engleskim sveučilištima.³⁹

³⁸ **S. Levinson**, *LAW AS LITERATURE*, u: S. Levinson and S. Mailloux (eds.), *INTERPRETING LAW AND LITERATURE – A HERMENEUTIC READER*, Northwestern Univ. Press, 1991., p. 157.

³⁹ Akademska zanimanja za odnos između prava i literature stvorilo je veliko područje koje je relativno brzo nadišlo izvorno ime “pravo i literatura”. Suvremenu širinu interesa označuju neki drugi nazivi za izvorni pokret. To su npr. “law and humanities”, “critical studies of law”, “law and culture”. Usp. **Stephanie Chieh-Ying Chong**, *THE ANTHROPOMORPHIZATION OF LAW: FICTIONAL JUDGES AND LAWYERS IN CONTEMPORARY NORTH AMERICAN AND EUROPEAN SETTINGS*, Centre for Comparative Literature, University of Toronto, 2009., **J. Hursh**, op. cit., p. 24.

6. NARATIVNA JURISPRUDENCIJA – *STORY TELLING* KAO MORALNI KOMPAS⁴⁰

Dok literatura počiva na uspješnom korištenju jezika, uvjerljivost njezine retoričke komponente može ali i ne mora biti dio piščeve namjere. No, kad je riječ o pravu, pojam retoričkog nalazi se u samim njegovim temeljima. Postoji rašireno uvjerenje o pravu kao ultimativnom obliku retoričkog umijeća. Retoričko vladanje jezikom koje ima u vidu svrhu legalnog argumenta često se razumije kao najviše i najpromišljenije korištenje jezika. (Drugi će to reći za poeziju, treći za nešto drugo...). No, u svakom slučaju, pravo, korištenjem metafora i usporedbi, ima velike koristi od literarnog umijeća, kao što i literatura ima koristi od retorike u pravu, pogotovo od njegovih uređenih postupaka ispitivanja i opisivanja. Promatrajući njihov zajednički odnos, prije uočavamo simbiozu i interdisciplinarnost nego li dvije u potpunosti razdvojene pojave. Upravo su LL-pokret i njegovi predstavnici kritički sagledavali analogije između prava i literature.

Pravo je od početka posvuda prisutno u životu angloameričkog društva.⁴¹ Brojni su fiktionalni primjeri, posebno u romanima, ali i u drugim literarnim oblicima, inkorporirali pravo kao dio svojih sveobuhvatnih prikaza društvenog života. U tom smislu bilo koje istraživanje književnog teksta ima koristi od zabilježenih pravnih principa i procedura; oni služe analizi, *dekonstrukciji* djela koja može osvjetliti tekst iz posebnog kuta kako bi ga se razumjelo do kraja. Neovisno o različitim mišljenjima o funkciji prava, političkim temeljima koji ga fokusiraju te o jurisprudenciji, pravo prati čovjeka od samih početaka njegova života. Ideja **J. Habermasa** o *komunikativnoj akciji* između ostaloga govori i o tome da društveni akteri, u želji ostvarivanja zajedničkog razumijevanja i koordinirane akcije, prije traže razložni argument, konsenzus i kooperaciju nego striktnu stratešku akciju usmjerenu u ostvarivanje vlastitih ciljeva. Pravo je u tom smislu jedna od fundamentalnih komunikacijskih akcija.⁴²

Središnju ulogu, pak, u legalnom diskursu igra naracija (*narratio*); upravo narativnost omogućuje njegovu komunikativnost; sudske odluke treba opravdati, načela u njima treba objašnjavati. U pravnom diskursu “naracija” najčešće označava

⁴⁰ **John B. Owens**, GRISHAM'S LEGAL TALES: A MORAL COMPASS FOR THE YOUNG LAWYER, 48. *UCLA L. Rev.*, 1431, 2000-2001.

⁴¹ Poznata je Tocquevilleova rečenica iz klasične studije DEMOCRACY IN AMERICA: “Scarcely any political question arises in the United States that is not resolved, sooner or later, into a judicial question”. Book I, chapter 16.

⁴² **M. Deflem, Mathieu**, “INTRODUCTION: LAW IN HABERMAS'S THEORY OF COMMUNICATIVE ACTION.” Pp. 1-20, u: Habermas, *Modernity and Law*, edited by Mathieu Deflem. London, 1996., Sage Publications. Usp. **J. Habermas**, REASON AND THE RATIONALIZATION OF SOCIETY, Volume 1 of The Theory of Communicative Action, English translation by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press, 1984. (prvi put tiskano na njemačkom 1981.). **J. Habermas**, LIFEWORLD AND SYSTEM: A CRITIQUE OF FUNCTIONALIST REASON, Volume 2 of The Theory of Communicative Action, English translation by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press, 1987. (izvorno na njemačkom tiskano 1981.). **J. Habermas**, BETWEEN FACTS AND NORMS: CONTRIBUTIONS TO A DISCOURSE THEORY OF LAW AND DEMOCRACY, translated by William Rehg. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1996. (njemački izvornik tiskan je 1992.).

međusobni odnos i natjecanje priča koje nastaju u različitim oblicima suđenja (akuzatorni i inkvizitorni postupak).⁴³ Za **P. Brookesa**, “pravo treba naratologiju”.⁴⁴ Ovaj autor dokazuje kako pravo, u interesu očuvanja svoje autonomije prema drugim disciplinama, neprestano pokušava sakriti svoje pripovjedačke kvalitete, braneći svoje ekskluzivno oslanjanje na apstraktne norme i logičko rasuđivanje. A otkrivanje narativnih kvaliteta legalnog teksta i sudskih odluka i u njima uzročno-posljedično predstavljanje događaja i njihovih refleksija u preskriptivna predviđanja ispravnog ponašanja, od vitalnog je značaja za razumijevanje života prava, njegovih premisa i njegovog sadržaja. Izučavanje naracije i narativnog u legalnom diskursu sadrži nekoliko podtipova. Ono uključuje istraživanje legalne naracije kao natjecanje u izlaganju, istraživanje prava u narativnoj literaturi ili kao retoriku. Drugi mogući pristup suprotstavlja osobne doprinose marginaliziranih pojedinaca s dominantnom legalnom pričom radi zagovaranja prava i kritike hegemonijske legalne prakse. Četvrto područje izučavanja analizira narativne kvalitete legalnog diskursa i interpretacije. Otvaranje prema više metaforičkoj definiciji narativnog probudilo je zapaženi kritički interes za narativno u odnosu legalnog i kulturnog fenomena.⁴⁵

Za suvremene teoretičare prava *narativni pokret* zapravo nije ništa drugo nego još jedan korak u spektru pokušaja sistematizacije i objektivizacije prava. Poput realista, i pobornici *narativne jurisprudencije* nastoje – unutar konkretne ljudske perspektive – pravo (*ius*) učiniti koliko razumljivim toliko i podložnim kritici. Zato se “narativisti” odupiru opisivanju prava kao (društvene) znanosti. Za njih je ono prije umjetnost, dio onoga što se naziva humanističkim znanostima. Posvećenost ljudskoj perspektivi kod njih potiče poseban odnos prema tradicionalnim pogledima na objektivnost. Fokusrajući pozornost na jezik i njegovu primjenu, LL-pokret potiče kritiku objektivizacije prava na dva načina i s dva moguća pravca. Prije svega, okvir pravne perspektive situira se u ljudskom iskustvu, a ona se podvrgava kritici upotrebom teksta i skupinom načela koja se deriviraju iz zajedničkog diskursa i prakse koji su vodič za razumijevanje značenja teksta. Takva zajednička praksa za ljude je daleko razumljivija od Boga ili tržišta i, s obzirom na raširenost, daleko je autoritativnija. Drugo, sudac je proceduralno ograničen mogućnošću

⁴³ BLACK’S LAW DICTIONARY određuje *narratio* kao “deklaraciju, prigovor ili zahtjev kojim tužitelj izlaže činjenice slučaja; riječ je o usmenom tužiteljevom izlaganju činjenica i legalnih argumenata koji podupiru zahtjev... “Izlaganje – lat. *Narratio* – nalazilo se u samom središtu pravnog postupka. Ne znamo kako je došlo do toga da se parničaru dopusti govoriti kroz usta drugoga, iako se sugeriralo kako se to nije činilo radi toga da bi se spriječile greške već da one ne bi bile fatalne. Naravno da se parničar mogao odreći onoga što je kazano u njegovo ime, no, možda je upravo to bilo i jedino što je kazano u njegovo ime nakon formalnog zaključka...”, BLACK’S LAW DICTIONARY, VIIIth ed., 2004., p. 1049.

⁴⁴ **P. Brooks**, “The Law as Narrative and Rhetoric.” P. Brooks & P. Gewirtz (eds.), *LAW’S STORIES: NARRATIVE AND RHETORIC IN THE LAW*. New Haven: Yale UP, 1996., pp. 14-22. Cit. pr. **G. Olson**, *NARRATION AND NARRATIVE IN LEGAL DISCOURSE*, <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/narration-and-narrative-legal-discourse>.

⁴⁵ **Robin West**, *JURISPRUDENCE AS NARRATIVE: AN AESTHETIC ANALYSIS OF MODERN LEGAL THEORY*, *New York University Law Review*, Vol. 60, 2/1985.; **G. Olson**, *NARRATION AND NARRATIVE IN LEGAL DISCOURSE*, <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/narration-and-narrative-legal-discourse>.

da procjenjuje praksu koja je izvanjska njegovoj osobnoj etici. U tom je smislu narativna jurisprudencija normativna i pozitivistička, supstantivna i proceduralna. Ona se obraća zajedničkom jeziku, jednom kao izvoru objektivne istine, drugom prilikom postojećim ograničenjima suca. Naracija je, prema **F. Michelmanu**...

“... integrativna rekonstrukcija osobne ili društvene prošlosti koje definiraju etičke identitete taman onoliko da rezultiraju učinjenim izborima.”⁴⁶

Zato je ona instrument znanja o sebi, oruđe praktičnog razuma, sredstvo samoupravljanja i pozitivne slobode. A republikanska tradicija koja iz nje proizlazi teži pomirbi, participaciji, konverzaciji, uključenosti, razlogu i svemu što je posvećeno neposrednosti a da nije teološko, objektivno ili apstraktno.⁴⁷

Pripovijedanje (*narrative*) nastoji podići naše intuitivne pojmove o pravdi i ljudskoj prirodi na povišeno mjesto u etičkoj analizi. Njegova snaga je u sposobnosti da iz disparatnog ljudskog iskustva odvoji ono što je doista važno za nas kao ljudska bića. Ono prihvaća ljudsku krhkost i iracionalnost zajedno s našom dobrotom, što onda i značenje čini ovisnim o kompleksnosti ljudske prirode. Zato se čini da narativna jurisprudencija traži perspektivu, talent, i empatiju pjesnika. Ona priziva sadržajnu ekspoziciju kulturnog iskustva ako se takvim bogatstvom može doći bliže istini. U tom bi se smislu sudsko mišljenje trebalo čitati onako kako se čitaju veliki romani. No, ako nas pokreću same priče, jesu li naši emocionalni potresi ujedno i dokaz njihove istinitosti?⁴⁸

Michelman i drugi narativisti tvrdili su da će specifična slika i vizija života dana u priči svakome biti jednako privlačna i razumljiva. No, i američka ustavna povijest kaže da to ne mora biti tako. Najbolji dokaz možemo naći u odluci *Lochner* [*Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905)].⁴⁹ Priča koju je o odluci izrekao Vrhovni sud SAD-a pod vodstvom **M. Fullera** govorila je o slobodi i vlasništvu. Vlasništvo, koje se lako može utkati u tapiseriju slobode, bilo je itekako praktično sredstvo za ostvarivanje bogate slike i iskustva zaštite slobode. A kada se nešto prihvatilo i obuhvatilo pričom o slobodi, onda su i dokazi koji podržavaju vlasnička prava postali logički zaključak njihove ispravnosti. Međutim, činjenice *Lochnera* jednako tako pružaju još jednu razumljivu i atraktivnu priču. Jer, kako to napominje **T. L. Duncan**...

„... U *res publici* svi smo mi građani. Priča o građanstvu /državljanstvu/ obuhvaća stanovitu mjeru brige, pažnje za onog drugog, suradnju, davanje i uzimanje. Zakoni o plaćama koji su balansirali pregovaračku poziciju pekara s njegovim radnicima

⁴⁶ **F. Michelman**, *FOREWARD: TRACES OF SELF-GOVERNMENT*, 100, *Harvard Law Review* 4, 31 (1986.).

⁴⁷ **Tristan Layle Duncan**, *NARRATIVE JURISPRUDENCE: THE REMYSTIFICATION OF THE LAW*, 7 *J. L. & Religion*, 105, 1989.

⁴⁸ **A. Sayo**, *CONSTITUTIONAL SENTIMENTS*, Yale University Press 2011., p. 400.

⁴⁹ [*Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905)], <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/198/45/case.html>, usp. **David Bernstein**, *LOCHNER V. NEW YORK: A CENTENNIAL RETROSPECTIVE*, *Washington University Law Quarterly*, Vol. 85, No. 5, pp. 1469-1528, 2005., *George Mason Law & Economics Research Paper No. 06-32* http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=918404.

sadržajnije obogaćuju tijek priče o građanskim pravima nego li individualistički zaplet o “vlasničkim pravima”. U tom smislu Amerikancima koji su posvećeni često konfliktnim vrijednostima individualne slobode i demokracije, atraktivne su i razumljive obje priče. Štoviše, i prva i druga priča koriste praktično razum – da bi došle do krajnje suprotstavljenih zaključaka. Dakle, čija je priča u pravu? Koja priča na bolji način otkriva Ameriku? Koja priča sili Sud da se vrati na nasilnost prava?⁵⁰

Stoljećima se pravo definiralo kao dekret suverena, kao običaje ljudskog iskustva, praktičnu realizaciju istine i pravde, ono se uvijek nalazilo u osnovi mira i poretka i njihovog ostvarivanja. Kada pojedinac ne misli samo o sebi nego i o drugima, onda pravo kao društveni poredak ima smisla. Ipak, pojedinac – eksplicira **T. L. Duncan** – ne shvaća pravo na apstraktan način. Pravo je svijet nasilja, smrti, boli i patnje kojima su izloženi oni koji su voljeni, omrznuti, poštovani, ustrašeni, ismijani i žalosni. Za one koji su prisiljeni sagnuti se pred prisilom prava ono nije toliko široko kao što su koncepti “istine”, “pravde”, “tradicije”, “konvencionalne moralnosti”, “običaja”. Pravo znači i patnju. Za sve one koje dotiče njegova prisila...

“... značenje inače apstraktnih impersonalnih načela obojano je iskustvom nasilja prava.”⁵¹

Brojni jurisprudencijski narativi iz prošlosti – koje navodi **R. Cover** – poput otpora suca **E. Cokea kralju Jamesu** (1608.),⁵² suprostavljanja suca **Taneya** predsjedniku **Lincolnu** (*Ex Parte Merryman* 1861.),⁵³ veličanstvenog otpora i tragičnog kraja nekolicine sudaca iz Gane počiniteljima vojnog udara (1981. – 82.)⁵⁴... (naposljetku i prkosa našeg suca **Vladimira Primorca** najprije **Titu** (1971. – 72.) a poslije i **Tuđmanu** (1993. – 95.)⁵⁵ značajne su epizode kontinuiranog i nužnog preispitivanja odnosa *logosa* i *nomosa* i njihovih interpretativnih mogućnosti u životu države i društva. No, ta potraga za smislom i odgovorima nije ostala rezervirana samo za pravo i njegovo tumačenje.⁵⁶

⁵⁰ Usp. **Tristan Layle Duncan**, NARRATIVE JURISPRUDENCE: THE REMYSTIFICATION OF THE LAW, 7 J. L. & Religion 105, 1989.

⁵¹ Idem, p. 125.

⁵² **R. Cover**, NARRATIVE, VIOLENCE, AND THE LAW: THE ESSAYS OF ROBERT COVER, University of Michigan Press, 1992., p. 292; **A. D. Boyer**, SIR EDWARD COKE: ROYAL SERVANT, ROYAL FAVORITE, <http://amesfoundation.law.harvard.edu/BLHC07/Boyer%20Sir%20Edward%20Coke%20-%20Royal%20Servant%20and%20Royal%20b%20>.

⁵³ **J. McDurmon**, LINCOLN VS. TANEY: A CASE OF MILITARY TYRANNY, <http://americanvision.org/5420/lincoln-vs-taney-a-case-of-military-tyranny/>; **J. F. Simon**, LINCOLN AND CHIEF JUSTICE TANNEY, *Journal of Supreme Court History*, Volume 35, Issue 3, pages 225-242, November 2010.

⁵⁴ **R. Cover**, NARRATIVE, VIOLENCE, AND THE LAW: THE ESSAYS OF ROBERT COVER, University of Michigan Press, 1992., p. 292; **M. Ocran**, NATION BUILDING IN AFRICA AND THE ROLE OF THE JUDICIARY, *Northern Illinois University Law Review*, vol. 28, 2008., p. 169-182.

⁵⁵ **S. Goldstein**, TITO JE MISLIO NA NJEGA KADA JE REKAO: ‘NEKI SE SUCI DRŽE ZAKONA KAO PIJANI PLOTA’; <http://www.jutarnji.hr/vladimir-primorac---tito-je-mislio-na-njega-kada-je-rekao---neki-se-suci-drze-zakona-kao-pijani-plota--/885187/>.

⁵⁶ **Jules L. Coleman**, **Anthony James Sebok**, CONSTITUTIONAL LAW AND ITS INTERPRETATION, Taylor & Francis, 1994., pp. 572; **Gary Minda**, One Hundred Years of Modern Legal Thought: From Langdell and Holmes to Posner and Schlag, *Indiana Law Review*, Vol. 28:353-390.

Pokret Pravo i literatura dobio je novi polet 1999. godine formalnom identifikacijom novog roda popularne literature što ga **M. Petit** naziva *la fiction à substrat professionnel* (FASP).⁵⁷ Naime...

„... suvremena i brojna međunarodna publika imena Johna Grishama, Robina Cooka, Toma Clancyja, Dalea Browna itd. povezuje s velikim književnim uspjesima i određenim tipom literature... Cjelina njihovih radova sadrži više nego dovoljno zajedničkih karakteristika koje opravdavaju zajednički naziv čiju bi prirodu možda najbolje rezimirao naziv “substrat professionnel”...”

Raznoliki izvori ovih *profesionalnih matrica* stvorili su brojnu raznolikost FASP-podžanrova: *medicinski* (**Robin Cook**, **Terri Gerritson**), *znanstveni* (**Michael Crichton**), *vojni* (**Tom Clancy**), *umjetnički* (**Iain Pears**), *medijski* (**Denise Mina**, **Liza Marklund**), *okolinski* (**David Docherty**), *politički* (**Michael Dobbs**) i, naravno, najrassprostranjeniji *legalni* FASP. Potonji FASP je sasvim sigurno najpopularniji od svih drugih, ali i on se dijeli na *odvjetnički* (lawyer) koji u Americi ilustriraju **John Grisham** i **Scott Turrow**, *policijsko-proceduralni* koji je popularan s obje strane Atlantika (**Ian Rankin**, **P. D. James**, **Colin Dexter**, **James Patterson**, **Michael Connelly**), *forenzički* (Kathy Reichs i Patricia Cornwell) te *sudbeni* FASP, kao relativno podređeni subžanr.

7. PRAVO I POPULARNA LITERATURA – KRATKA POVIJEST LEGALNOG TRILERA

Suvremena literatura o pravu, sucima i odvjetnicima, herojima i zločincima, jedan je od najpopularnijih dijelova globalne, a posebno američke pop-kulture 20. stoljeća. Iako djela koja tematiziraju pravo i pravnu praksu sudaca i odvjetnika (*mystery novel*, *legal thriller*...) imaju dugu povijest, tek su knjige **Melvillea Davissona Posta** (1869. – 1930.), **Arthura Traina** (1875. – 1945.), **Erlea Stanleja Gardnera** (1889. – 1970.), **Scotta Turrowa** (1949.) i **Johna Grishama** (1955.) potvrdila čvrstu vezu prava i moderne popularne kulture.⁵⁸ Mada je prožimanje prava s popularnom kulturom svoj *krešendo* imalo u staroj Grčkoj, u kojoj je slobodan građanin polisa preko kazališta i njegovih umjetničkih formi bio

⁵⁷ **M. Petit**, LA FICTION À SUBSTRAT PROFESSIONNEL: UNE AUTRE VOIE D'ACCÈS À L'ANGLAIS DE SPÉCIALITÉ. ASp, la revue du GERAS nos. 23/26-1999, 57-81. Kako je najveći dio literature na planu istraživanja pokreta prava i literature napisan na engleskom, to se rano postavilo pitanje prijevoda fraze *fiction à substrat professionnel* na engleski. Nakon nekoliko neuspješnih prijedloga – npr. “fikcija koja se temelji na profesiji”, “specijalizirana fikcija”... odlučeno je zadržati francuski akronim FASP – “la fiction à substrat professionnel”, što je u tradiciji s drugim poznatim književnim žanrovima (*roman policier*, *roman à clef*, *policier noir*...). Cit. pr. **S. Isani**, BENCH & BAR IN POPULAR LEGAL FICTION – A COMPARATIVE APPROACH TO FICTIONAL REPRESENTATIONS AND PUBLIC PERCEPTIONS, Université Stendhal, Grenoble 3, GRAAT On-Line issue #7 January 2010., <http://www.graat.fr/j-isani.pdf>.

⁵⁸ **M. Robinson**, COLLINS TO GRISHAM: A BRIEF HISTORY OF THE LEGAL THRILLER, 22 *Legal Studies Forum* 21 (1998.), **S. Isani**, BENCH & BAR IN POPULAR LEGAL FICTION – A COMPARATIVE APPROACH TO FICTIONAL REPRESENTATIONS AND PUBLIC PERCEPTIONS, <http://www.graat.fr/j-isani.pdf>.

uključen u najdublje jurisprudencijske konflikte (riječ je o odnosima pozitivnog i prirodnog prava, prava i pravde, vladavine prava protiv arbitrarne vladavine itd.), i naše je vrijeme pokazalo da intenziviranje...

„... popularnog predstavljanja prava služi kao kulturni barometar koji nam otkriva narasle potrebe, fantazije i tjeskobe, ali i vjeru, nadu i očekivanja koji cirkuliraju u svijetu.⁵⁹

Dvosmisleni i paradoksalni svijet prava intrigira čovjeka već stoljećima, a tako će biti i u decenijama koji dolaze. Sposobnost odvjetnika, suca, općenito pravnika da manipulira jezikom i istinom izaziva koliko sumnju toliko i nadu kod ljudi koji su stranke u postupku. Zato je u pravu **M. Robinson** kad zaključuje da će...

„... fiktionalni odvjetnici i dalje reflektirati naše ambivalentne osjećaje prema stvarnim odvjetnicima koji nas povezuju s dobrim i zlim, a pisci koji o njima pišu i dalje će nas pumpati takvim osjećajima.“⁶⁰

8. ANTROPOMORFIZACIJA PRAVA – FIKCIONALNI ODVJETNICI I SUCI U LITERaturi **JOHNA GRISHAMA**

Literatura zapadnoga svijeta od pamtivijeka je predstavljala forum za ispitivanje pravnih pitanja te kreativni pokušaj prikazivanja “prava”. Pjesnik **P. B. Shelley** (1792. – 1822.) izrekao je misao o “pjesnicima kao nepoznatim legislatorima ovog svijeta”.⁶¹ Njegove se riječi često citiraju u kontekstu međusobnog odnosa prava i kulture kao arene u kojoj fiktionalne pravne pripovijesti (FPP) osiguravaju alternativnu scenu pitanjima koja još uvijek nisu riješena (ili je to učinjeno trajavo) uobičajenim pravnim kanalima. Takve priče često izražavaju ponašanje koje koincidira s pogledima koje je suvremeno pravo otvorilo i u pravnoj teoriji. Međutim, FPP djeluju kao naočale s drugom dioptrijom; kroz njih se pitanja filtriraju različito od procesa u sudnici, sabornici ili u pravnoj teoriji. Kulturalna reprezentacija prava – napominje **S. C. Y. Chong** – djeluje na različite načine i na različitim razinama apstrakcije. Romanopisci nisu, poput zakonodavaca ili pravnih teoretičara, legislatori na apstraktnoj ili kolektivnoj razini. No, metafora popularnog romana može se širiti dalje: svaki zasebni protagonist u nekoj noveli može fokusirati naše razumijevanje kulturnih pitanja i teorijskih problema. **Maria Gertrudis Bal**, nizozemska teoretičarka kulture, govori da sve kulture dijele impuls *antropomorfizacije prava*, pojma po kojemu se zapravo legalni koncepti situiraju u pojedine reprezentativne figure. Ipak, antropomorfizaciju prava jedna

⁵⁹ **M. Freeman**, LAW IN POPULAR CULTURE, u: LAW AND POPULAR CULTURE – CURRENT LEGAL ISSUES VOLUME 7, London, 2005., p. 18.

⁶⁰ **M. Robinson**, op. cit., p. 10.

⁶¹ Cit. pr. **Stephanie Chieh-Ying Chong**, THE ANTHROPOMORPHIZATION OF LAW: FICTIONAL JUDGES AND LAWYERS IN CONTEMPORARY NORTH AMERICAN AND EUROPEAN SETTINGS, Centre for Comparative Literature, University of Toronto, 2009., p. 8 et passim. Ova zahvalna i inspirativna studija obuhvaća i prati razvoj ne samo angloameričke nego i kontinentalne literature u odnosu na pravo i njegova pitanja.

kultura izražava više od neke druge, drugim riječima, nisu sve kulture jednako zainteresirane za razumijevanje prava putem fikcije. Zato je američka fascinacija pravom u popularnoj kulturi jedinstvena pojava.

U brojnim kulturama odgovornost određivanja i preuzimanja pravne odgovornosti leži u mnogim rukama. To je zato jer su pravni sistemi i sastavljeni od različitih grupa ljudi i pojedinaca. Unatoč svojoj pluralističkoj prirodi, pravni sistem se gotovo uvijek prikazuje putem posebnih ličnosti, najčešće odvjetnika ili sudaca, i njihova odnosa prema određenim konceptima. Akteri fikcionalnih pravnih priča uvijek su individualni protagonisti (odvjetnik ili sudac) ili, zajedno, skupina likova (mali odvjetnički ured ili skupina odvjetnika u velikoj kancelariji). Čak i onda kada priče paralelno kazuje više likova, pravni sustav postaje razumljiv tek putem individualnih priča i događaja. Pravedno odnosno moralno rješenje pitanja, bilo poštovanjem sustava, bilo ekstralegalnim sredstvima, najčešće postiže odvjetnik ili sudac pojedinac. Takav individualni heroj najviše se slavi u angloameričkoj tradiciji “imaginativne literature s pravnim subjektima”.⁶² Legalni trileri *Johna Grishama* puni su takvih “moralno smjelih” likova.⁶³

8.1. Legalni populizam Johna Grishama

Jedan od najpopularnijih pisaca suvremenih legalnih trilera jest američki autor *John Grisham* (1955.).⁶⁴ Po obrazovanju pravnik s praksom odvjetnika i zastupnika u legislaturi države Mississippi, J. Grisham je veoma brzo postao pisac *legal thriller* bestselera od kojih su mnogi postali filmske uspješnice: *The Pelican Brief* (1993.), *The Time to Kill* (1996.), *The Rainmaker* (1997.), *The Firm* (2009.). Njegova su djela postala predmet interesa književne i pravne kritike, a citate njegovih najpoznatijih djela donose i suci u sudnicama diljem SAD-a.⁶⁵

Najveći broj komentatora evocira Grishamovu legalnu ekspertizu i njegovo autentično portretiranje običaja i vrijednosti američkog Juga.⁶⁶ Iako su mu sva

⁶² **Posner, Richard A.**, LAW AND LITERATURE. Rev. and enl. ed. Cambridge: Harvard UP, 1998., cit. pr. S. Chieh-Ying Chong, op. cit. 29.

⁶³ Usp. **I. Ward**, LAW AND LITERATURE – POSSIBILITIES AND PERSPECTIVES, Cambridge University Press, 1995.; http://en.wikipedia.org/wiki/Legal_thriller.

⁶⁴ **Marlyn Robinson**, COLLINS TO GRISHAM: A BRIEF HISTORY OF THE LEGAL THRILLER, 22 Legal Studies Forum 21, 1998.

⁶⁵ Tako je npr. *Texas Court of Appeals*, po uzoru na fikcionalne događaje opisane u Grishamovu *The Rainmakeru*, značajno reducirao predatorske odvjetničke honorare koji su stranke tjerale u bankrot. Istu je knjigu citirao i *California Supreme Court* u raspravi o odlučivanju o neumjesnim honorarima osiguravajućih društava, što je i ključni element zapleta romana (*Vacanti v. State Comp. Ins. Fund*, 14 P.3d 234, 241-42 (Cal. 2001.)); *Cantley v. Lorillard Tobacco Co.*, 681 So. 2d 1057, 1059 n. 2 (Ala.1996). *Herring v. Bocquet (Tex. Ct. App. 1996)*, vidi na <http://caselaw.findlaw.com/tx-court-of-appeals/1483232.html>; <http://scocal.stanford.edu/opinion/charles-j-vacanti-md-inc-v-state-comp-ins-fund-32049>. Usp. **John B. Owens**, GRISHAM'S LEGAL TALES: A MORAL COMPASS FOR THE YOUNG LAWYER, 48, *UCLA L. Rev.*, 1431 2000-2001.

⁶⁶ **D. R. Papke**, RE-IMAGINING THE PRACTICE OF LAW: POPULAR TWENTIETH-CENTURY FICTION BY AMERICAN LAWYER/AUTHORS, p. 242-272, u: LAW AND POPULAR CULTURE, Current Legal Issues, Ed. By M. Freeman, London, 2005.; Usp. **J. B. Owens**, GRISHAM'S LEGAL TALES: A MORAL COMPASS FOR THE YOUNG LAWYER, 48, *UCLA L. Rev.*, 1431, 2000-

djela prožeta smjelim otvaranjem mnogih kontroverznih pitanja, napose kritikom legalne profesije, odbacivanjem rasizma i prezirom prema vladavini rulje, osudom bešćutnosti vlasti i društva na probleme beskućnika... konačna mu poruka uvijek završava reafirmacijom pravnog sustava koji je i stvoren kako bi očuvao moral i vrednote američke zajednice. Pritom cijenu Grishamove destrukcije i rekonstrukcije legalnog sistema najčešće plaćaju njegovi protagonisti u vidu mladih i herojski idealiziranih odvjetnika.⁶⁷ U ocrtavanju svojih likova, Grisham polazi iz posebne perspektive kojoj je radikalna premisa elitni, ali i autoritarni i kategorički moralizam oficijelne etike američke odvjetničke komore. No, nasuprot elitnom moralizmu, pisac je svjestan značaja i utjecaja popularne kulture koja veliča kvalitetu koju **W. H. Simon** naziva “moralna odvažnost” (*moral pluck*). Upravo je ta kvaliteta, kao “kombinacija dosjetljivosti i pristupništva u službi temeljnih ali neformalnih vrijednosti ... vrline”, propulzivni pokretač aktivizma najpoznatijih fikcionalnih odvjetnika u suvremenoj popularnoj kulturi. U tom smislu, ukupnost Grishamovih priča predstavlja...

„... etički diskurs... u kojemu prevladavaju preokupacija ekstremnim situacijama, tendencija omalovažavanja opasnosti i poteškoće neovisnog etičkog promišljanja kao i nereflektivna sumnja u institucije. No, kao društvena datost, ta su djela korisna u indikaciji one mjere koja pokazuje koliko popularno moralno razumijevanje može biti različito od etabliranih profesionalnih normi. A ono je, svojim inzistiranjem na ograničenje kategoričkih normi i konstituiranog autoriteta, valjani korektiv propustima doktrine o profesionalnoj odgovornosti.“⁶⁸

U američkom kontekstu, figura “moralno odvažnih” odvjetnika (**Rudy Baylor** u *Rainmakeru*, **Mitch Deer** u *Firmi*, **Michel Brock** u *Street Lawyeru*, **Samantha Kofler** u *Gray Mountainu*) osigurava razumijevanje razdjelnice između “prava” s jedne i ideja o “pravednosti” i “moralnosti” s druge strane. A takve krajnje subjektivne ideje, ovisne o kontekstu, promjenljive u vremenu, rezultiraju brojnim subjektivnim slikama kod svakog od Grishamovih junaka. Antropomorfizacija takvih koncepata u Grishamovoj legalnoj naraciji u kontrastu je s visoko teoretiziranim načinom po kojemu suvremena američka jurisprudencija razumije iste koncepte. A za tu su jurisprudenciju sudski sistem i legalna doktrina samo

2001; Usp. **R. Ambrogi**, THE TOP 10 EXPERT RULINGS OF 2011, <http://www.ims-expertservices.com/bullseye/december-2011/the-top-10-expert-rulings-of-2011>; **R. Weisberg**, GRISHAM VS. SOLMSEN, Popular Culture Essays (M. Asimow, D. Papke, & K. Brown Eds. Cambridge Scholars Press 2014), Benjamin N. Cardozo School of Law, Yeshiva University Jacob Burns Institute for Advanced Legal Studies, November 2013, Faculty Research Paper No. 411; **Stark, E.** (Summer 2011). USING JOHN GRISHAM'S THE INNOCENT MAN TO CREATE A SIGNIFICANT LEARNING EXPERIENCE FOR UNDERGRADUATE STUDENTS IN A PSYCHOLOGY AND THE LAW COURSE, American Psychology-Law Society Newsletter, 9-11; **Mary Beth Pringle**, REVISITING JOHN GRISHAM: A CRITICAL COMPANION, Greenwood Publishing Group, 2007., p. 132; **Southwick, Leslie H.**, THE APPEAL, *Texas Review of Law & Politics*, Vol. 13, No. 1, Fall 2008.

⁶⁷ **J. Van der Luit-Drummond**, STEREOTYPING THE LEGAL PROFESSION, <http://documents.jdsupra.com/10c7551d-6699-44a9-944d-eb9e18e577ed.pdf>; **J. B. Owens**, GRISHAM'S LEGAL TALES: A MORAL COMPASS FOR THE YOUNG LAWYER, 48, *UCLA L. Rev.*, 1431, 2000-2001.

⁶⁸ **William H. Simon**, MORAL PLUCK: LEGAL ETHICS IN POPULAR CULTURE, Stanford Law School, Working Paper No. 17, July, 2000., http://papers.ssrn.com/paper.taf?abstract_id=236046.

okvir razumijevanja apstraktnog koncepta prava, pravde i morala. Ipak, prije se radi o tome da su Grisham i drugi izrazili spomenute ideje na različitoj razini reprezentacije – na individualnoj, a ne na apstraktnoj.⁶⁹

Trebamo podsjetiti da velik dio suvremenog američkog razmišljanja o pravu, u legalnoj teoriji i fikciji, puno toga duguje pravnom realizmu (*legal realism*), pokretu koji se pojavio tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća. Pravni je realizam, između ostaloga, važan i zato što je uveo ideju o tome da je stvarni rezultat djelovanja sudaca rezultat političkih i socijalnih utjecaja i da se u suštini “pravo u akciji” uvelike razlikuje od “prava u knjigama”. Identificirajući subjektivnost sudovanja od strane suca odnosno porote, pravni je realizam deklarirao “rat apsolutnim vrijednostima” poput pravde i tome slično. A sagledavanje prava kao subjektivnog procesa, kao ljudske konstrukcije koju prate sve slabosti ljudskog razuma, kao i nekih drugih ideja koje je sedamdesetih godina 20. stoljeća formulirala škola kritičkih pravnih studija (klasna borba, međurasni odnosi) jedna je od najčešćih implicitnih karakteristika Grishamove legalne naracije.

Reflektirajući kontekst “ciničkog i senzacija gladnog društva” s kraja 20. stoljeća, Grishamove *legal stories* odišu populističkom osudom države i velikog biznisa, zapanjujućim zavjerama koje potiču rulja, političke i terorističke organizacije, velike multinacionalne korporacije. Naspram sebičnih, arogantnih državnih, korporativnih i drugih subjekata moći, integracije i efikasnosti, stoje dobri i sposobni pojedinci koji se mogu efikasno suprotstaviti zlu.

9. UMJESTO ZAKLJUČKA

O vezi između prava i popularne kulture postoje duga, čvrsta i vjerodostojna svedočanstva. O tome govore još odlomci iz *Starog zavjeta*, gdje su *Adam, Eva, Kain, Abel*, zmija... akteri događaja ili slika bez kojih se još uvijek ne mogu zamisliti priče o dobru i zlu, slobodi volje i determinizmu, zlodjelu i kazni. Povezanost prava s popularnom kulturom dosiže *crescendo* – kako to napominje *Michael Freeman* – u staroj Grčkoj. U grčkom teatru, tom najomiljenijem obliku popularne kulture, publika postaje svjedok jurisprudencijskih konflikata između prirodnog i pozitivnog prava, zakona i pravедnosti, pravila i diskrecije. Rasprave o tim pitanjima vodile su se u mnogim velikim tragedijama: *Euripidovoj Hekubi, Sofoklovoj Antigoni, Eshilovim Eumenidama...*. O intenzitetu postojanja i doživljavanja prava u popularnoj kulturi svoga vremena posebno je svjedočio *William Shakespeare*. Rečenica jednog njegovog lika iz *Sretnih žena windsorskih*: “The first thing we do, let’s kill all the lawyers” jedna je od neizbrisivih karakteristika odvjjetničkog profila. *Mletački trgovac* sudbinsko je poprište sukoba

⁶⁹ U Grishamovim legalnim trilerima protagonisti su različite figure. Odvjetnici su heroji u knjigama: *A Time to Kill* (1989.), *The Firm* (1991.), *The Pelican Brief* (1992.), *The Client* (1993.), *The Chamber* (1994.), *The Rainmaker* (1995.), *The Partner* (1997.), *The Street Lawyer* (1998.), *The Testament* (1999.), *The King of Torts* (2003.). U trileru *The Summons* (2002.) protagonist je profesor prava. Drugi subjekti su korumpirani sudac (*The Brethren* [2000.]), članovi porote (*The Runaway Jury* [1996.]), novinski urednik (*The Last Juror* [2004.]).

između pravde i milosti, običajnog prava i prava političkog autoriteta u nastajanju. Postojanje i djelovanje prava u popularnoj kulturi tijekom 17. i 18. stoljeća, i poslije, između ostalih bilježe književna djela *Bena Jonsona* odnosno slikarstvo *Williama Hogharta* kao snažne studije prava i pravедnosti, te romani 19. i 20. stoljeća iz pera *Charlesa Dickensa* o “slikama i prilikama” pravde u okvirima “herojskog razdoblja kapitalizma”, *Dostojevskog* (*Zločin i kazna*), *Melvillea* (*Billy Budd*), *Kafke* (*Proces*) itd.⁷⁰ Na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće posebnu struju popularne književnosti čine popularni romani s pravničkom tematikom. Mnogi pisci takvih romana i sami su se bavili pravom. Američki autori poput *Melvillea Davissona Posta*, *Arthura Traina*, *Erlea Stanleyja Gardnera*, *Scotta Turrowa* i *Johna Grishama* pišu priče o odvjetnicima i pravnoj praksi koju čitatelji prate s velikim oduševljenjem. Njihove knjige spadaju među najuspješnije primjere američke pop-kulture na prijelazu stoljeća.

Pokret *Pravo i literatura* (PPL) razvio se, dakle, kao jedan od brojnih kritičkih odgovora na trendove koji su tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća dominirali američkim pravnim obrazovanjem. A potonje je tražilo načina kako da institucionalizira izbor i pristup racionalnom sudskom postupku. U tom smislu je PLL spajao pravne protokole s literarnim pričama kako bi se ukazivalo na kontigentnu prirodu pravde. Shodno tome, jedan je smjer istraživanja – nazvan pristupom *law-in-literature* – kritizirao pravne postupke korištenjem alternativne etike koju je sugerirala literatura, dok je drugi smjer – nazvan pristupom *law as literature* – analizirao pravo kao retoriku tako da je pravne tekstove čitao korištenjem sredstava filologije. Etičko-retorički pristup fokusira se na sudsko odlučivanje koje je npr. za Whitea bilo neodvojivo od retorike. U najidealnijem smislu, takvo odlučivanje omogućuje transformaciju zajednica u ono o čemu se sanjalo u tekstovima A. Lincolna i N. Mandele. Zato je pravna retorika pokušaj ugradbe etike u pravo i pravno obrazovanje kroz imaginativno i transformativno korištenje jezika. Legalna i literarna retorika usko se prepliću s etikom interpretiranja (prava).

⁷⁰ M. Freeman, LAW IN POPULAR CULTURE, u: LAW AND POPULAR CULTURE, *Current Legal Issues*, Volume 7, p. 1.

**LAW AND LITERATURE MOVEMENT AND THE AIM OF
NARRATIVE JURISPRUDENCE
(Is John Grisham of significance to the Law and Literature Movement)**

In the expansive arsenal of legal, that is constitutional hermeneutics like ‘ theories or the art of explaining, interpreting law and the constitution, the Law and Literature Movement in a special way awakened the interest of contemporary researchers of social and legal sciences. In this text, authors showed the fundamental characteristics of the Law and Literature Movement as one of the contemporary directions of constitutional interpretation and the overlapping viewpoints of LLM through analysis of the works of J.Grisham. John Grisham in various bestsellers in a particularly powerful way analysed and demystified the exceptionality of modern American law, its complex problem areas and the dynamics of its implementation in a range of branches including constitutional, criminal and civil law.

Key words: *interpretation, constitutional hermeneutics, the Law and Literature Movement, law, literature, John Grisham*